

FINDES DER EN SÆRLIG DANSK PSYKOLOGI?¹

Afskedsforelæsning den 7. november 2008

Jens Mammen

I afskedsforelæsningen prøver jeg gennem en fremstilling af min egen rejse gennem dansk universitetspsykologi siden 1961 at indkredse, hvad der er denne psykologis særpræg med hovedvægt på almenpsykologien. Det er en tur, der starter med københavnerfænomenologien og kommer igennem etologi, J.J. Gibsons økologiske perceptionspsykologi, A.N. Leontjevs virksomhedsteori, Antropologisk Psykologi, samarbejdet med kolleger i Århus og København, og afslutter med mit eget bidrag og nogle af dets mulige anvendelser. Det er en gennemgående pointe, at på trods af opgøret sidst i 1960'erne med fænomenologiens afsporede københavnske udgave har en rationel fænomenologisk kerne overlevet og sat sit umiskendelige og værdifulde præg på udviklingen til i dag. Det har især betydet en gennemgående fastholdelse af det projekt at forstå psykologiens særlige genstandsområde i sammenhæng med både natur-, samfunds- og humanvidenskab. Samtidig har det været en fastholdelse af, at psykologien skulle bestemme subjektiviteten som frihed og rettet mod verden og forstå denne subjektivitet som et særegent naturfænomen med en udviklingshistorie. Det psykiske som subjektivitet gør en reel forskel i verden forud for det videnskabelige og professionelle psykologiske projekt og definerer derigennem selv, hvorledes det skal udforskes og indgå i psykologisk praksis. Endelig gives der et bud på en bestemmelse af det psykiske ud fra en særlig dobbelthed i henholdsvis dyrs og menneskers omverdensforhold, som Niels Engelsted og jeg selv har arbejdet med ud fra lidt forskellige udgangspunkter (se også <http://mammen.engelsted.net>).

Når jeg har valgt at lade titlen på min forelæsning i dag være et spørgsmål, nemlig »Findes der en særlig dansk psykologi?«, så er en af grundene, at

1 Bortset fra fodnoterne og referencelisten svarer artiklen til afskedsforelæsning den 7. november 2008 på Psykologisk Institut, Aarhus Universitet. De offentliggjorte arbejder af Niels Engelsted og Jens Mammen, som der henvises til i artiklen, kan alle frit downloades fra hjemmesiden <http://mammen.engelsted.net/>

jeg tit er blevet stillet over for spørgsmålet af kolleger og især studerende og ikke har været helt tilfreds med mine svar. En anden grund er, at der på det seneste er dukket en bekymring op blandt en del kolleger, fordi de føler, at nogle af de krav, der stilles til os af vores arbejdsgivere og diverse bevillingsgivere, fonde osv., presser os væk fra en særlig dansk tradition og i retning af, hvad man – nok med en vis negativ ladning – kalder *mainstream psychology*, ikke uden grund sagt på engelsk.

I det seneste nummer af *Psyke & Logos*, der nok mere end noget andet tidsskrift står for en særlig dansk tilgang til psykologien, udtrykker redaktørerne Benny Karpatschof og Bo Møhl således i deres indledning til temanummeret om psykologiens videnskabelighed² en stærk bekymring for, at de nye bevillingskriterier for forskningen vil presse dansk psykologi væk fra den særlige almenpsykologiske og såkaldt subjektorienterede tilgang, som er karakteristisk for den. Den ene redaktør, Benny Karpatschof, fortalte mig for en uge siden til sin afskedsforelæsning i København³, at han ligefrem er bange for, at tidsskriftet, der ellers er udkommet med to tykke bind om året siden 1980, kan blive nødt til at lukke, fordi det ikke mere er meriterende at skrive i det i forhold til karriere og bevillinger. Meget betegnende kaldte redaktørerne deres indledning om den særlige danske psykologis situation: »Vejet og fundet for let?«.

Det kunne naturligvis tænkes at være en sund udvikling. Også inden for videnskaberne gælder der en vis darwinisme, hvor de mindre egnede bukker under for omgivelsernes pres. Og da jeg kan røbe, at jeg selv identificerer mig ret meget med den danske psykologiske tradition, i hvert fald dele af den, kan Bennys og min næsten samtidige exit fra vores arbejdspladser måske ses som, at et par rotter forlader den synkende skude under påskud af alder og lyst til at få tid til deres forskning. Men sådan er det nu heldigvis ikke fat.

Jeg vil prøve at sige lidt om denne sejlede eller synkende skude og om, hvorfor der tales om en særlig dansk psykologi, en særlig tradition eller måske endda »skole«, hvad der er dens indhold, og om hvorvidt det er godt eller skidt at skille sig ud fra det gode internationale selskab. Med god grund bliver opdeling af en videnskab i skoledannelser jo ofte anset for en børnesygdom.

2 Karpatschof & Møhl (2008).

3 Benny Karpatschofs afskedsforelæsning blev holdt den 31. oktober 2008 på Københavns Universitet. Se forelæsningen i dette nummer af *Psyke & Logos*.

Københavnærfænomenologien

Hvis man skal forstå dansk psykologis særheder, skal man mere end hundrede år tilbage⁴, men jeg vil nu springe frem til den psykologi, der mødte mig, da jeg begyndte på studiet i København i 1961, for 47 år siden, i øvrigt samtidig med at jeg fortsatte mit første studium i matematik, fysik og kemi på Niels Bohr Institutet. Det var muligt dengang. Det var før studenteroprøret, og Psykologisk Laboratoriums professorer bestemte alt. Der var to af dem, Franz From og Edgar Tranekjær Rasmussen, som begge var elever af deres enevældige forgænger Edgar Rubin, og de tilsluttede sig ligesom han en særegen psykologisk skoledannelse, som blev kaldt københavnærfænomenologien.⁵

Efter en måned på studiet kunne alle studerende uden besvær udtale det ellers noget tungebrækkende ord »fænomenologi«, hvilket ikke var det samme som at forstå det. Hvis man holder sig til de etablerede definitioner på begrebet fænomenologi, bliver der fremhævet to lidt forskellige sider af begrebet.

Den ene side fremhæver, at fænomenologi er den rent beskrivende, men ikke forklarende, del af en videnskab, altså en beskrivelse af de fænomener, som videnskaben skal forsøge at forstå eller forklare, men forud for og så vidt mulig uafhængig af denne forståelse eller forklaring. Altså en slags umiddelbar, uskyldig eller jomfruelig tilnærmelse til verden, inden den voldtages af videnskaben.

Den anden side fremhæver, at fænomenologien er læren om det, som viser sig, kommer til syne eller fremtræder for en bevidsthed, altså noget med vores personlige og subjektive oplevelse af verden.

Københavnærfænomenologien gav ikke en kort og præcis definition af sig selv, men den indeholdt noget fra begge de nævnte etablerede definitioner, både det beskrivende i modsætning til det forklarende og det subjektive i modsætning til det objektive.

På den ene side blev der nemlig lagt stor vægt på, at det som nævnt ikke hastede med videnskabelige forklaringer og teorier i psykologien. Man var slet ikke kommet langt nok med at beskrive, hvad det var, som skulle forklares. Indtil videre skulle psykologien derfor være beskrivende eller deskriptiv. Teoridannelser, som der var nok af i psykologien uden for København,

4 Der er gode oversigter over dansk psykologis historie i Dreier (1994); From (1976); Hjørland (2000a;b); Karpatschof (2000); Katzenelson (1994; 1996; 2005); Køppe (1983); Moustgaard (1987); Moustgaard & Petersen (1986); Nilsson (1989); Poulsen (1978); Saugstad (1987). Se også Hem, Engelsted & Mammen (1989). En meget indsigtfuld redegørelse for dansk psykologis historiske og internationale forudsætninger findes i Engelsted (1993). En oversigt i tegneserieform kan ses i Engelsted (2008).

5 Se f.eks. Tranekjær Rasmussen (1956). En række ældre og nyere tekster om københavnærfænomenologien findes i Karpatschof & Rosenberg Hansen (2000).

mente man stort set var forhastede eller præmature, som man også sagde, og dette hastværk kunne ikke undgå at føre til alt for simple teorier. Teorier, der ville vise sig uegnede i praksis og gøre mere skade end gavn, som f.eks. psykoanalyse og behaviorisme. Disse teorier, især behaviorismen, anså man for reduktionistiske, idet de så bort fra rigdommen i det menneskeliv, som skulle forstås og forklares. Store dele af psykologien var præget af en »nothing but«-holdning, som Franz From formulerede det.

Man mente, at alle disse udenbys teorier i deres iver let og elegant sprang over en bestemmelse af det psykologiske genstandsområde, og gik lige til sagen med at forklare til højre og venstre.

Denne københavnske forsigtighed og sindighed kan forekomme som en noget uvidenskabelig holdning, al den stund alle videnskaber er nødt til at foretage en vis reduktion af deres genstandsområde og lave nogle modeller, som ikke får alt med. Men den københavnske psykologi rummede faktisk også en god sund gang skepsis over for teorier, der vitterlig var ekstremt ensidige og på mange måder gjorde vold på det, som de skulle handle om. Holdningen havde enorm indflydelse på flere generationer af danske psykologer, og i mere eller mindre afdæmpede udgaver har vi nok alle noget af den i os i form af en god gang tvivl og skepsis, her i prins Hamlets hjemland.

Den anden side af den københavnske fænomenologi var som sagt vægten på den personlige, subjektive og individuelle oplevelse, den enkeltes bevidsthed, som den kunne beskrives så vidt muligt ubesmittet af, hvad vi ad anden vej vidste, rent faktisk eller objektivt var tilfældet ude i verden. Alle psykologistuderende skulle igennem et laboratoriekursus, hvor vi skulle tvinge os til at beskrive, hvordan vi umiddelbart oplevede linjestykkers og tidsrums længde, selv om vi skiftedes til at være forsøgsledere for hinanden og derfor godt vidste, hvordan det i virkeligheden forholdt sig. Det måtte vi for Guds skyld ikke blande sammen. Vi skulle lære at være usofistikerede, opleve som »Maren i Kæret«, som Tranekjær formanede os.

I en tid, hvor resten af verden hyldede en psykologi med behavioristisk beskrivelse af objektivt registrerbare bevægelser, og hvor bevidsthedsindhold nærmest var bandlyst, og hvor såkaldt introspektion, altså beskrivelse af subjektive oplevelser, blev afvist som uvidenskabelig, var dansk psykologi virkelig noget for sig selv. Man fastholdt det subjektive som et indre perspektiv, der ikke kunne erstattes af den ydre iagttagelse. Også dette synspunkt har siden hen gennemsyret store dele af dansk psykologi, hvor f.eks. behaviorismen aldrig rigtig fik fodfæste.

Men eftertiden i dansk psykologi har et tvetydigt forhold til fænomenologien. På den ene side en massiv arv og på den anden side et skarpt opgør med den samme fænomenologi, som kom stærkest til udtryk samtidig med

studenteroprøret i 1968.⁶ Fænomenologien havde bestemt sine gode sider, men den blev dyrket på en monopoliserende måde, der reelt udelukkede store dele af den internationale psykologi, og den umuliggjorde med sit dogmatiske grundlag en frugtbar dialog med andre opfattelser. Desuden blev den dyrket med en renhed eller purisme, som mere lignede et skole-ridt end et redskab i forhold til kravene fra den praktiske og professionelle psykologi.

Men det værste var måske, at fænomenologien blev overgeneraliseret eller »absoluteret« og gjort til en slags altomfattende videnskabsforståelse, som førte til de rene absurditeter. Som Tranekjær Rasmussen formulerede det: »Når man beskriver verden, beskriver man samtidig bevidsthedslivet«. Enhver beskrivelse af forhold i verden var samtidig en beskrivelse af menneskets bevidsthed i kraft af, at vi altså kunne være os det bevidst, som blev beskrevet.

Ja faktisk var der en slags sammenfald mellem verden og bevidstheden, og vi burde slet ikke skelne mellem ydre og indre, mellem ting og oplevelser, alt var emner, og det gjaldt om at beskrive dem. De tilhørte ikke nogen ydre eller indre domæner, for der var kun ét domæne. En fysikbog var samtidig en psykologibog, fordi de emner, der var genstand for fysikken, var de samme, som var genstand for psykologien. På den måde handlede psykologien om alting, og dermed i virkeligheden om ingenting, fordi nogle andre jo altid var kommet os i forkøbet.

Det var svært for mig at se, hvorfor man skulle læse sine fysikbøger en gang til, nu som psykologibøger, når der stod det samme begge gange. Fænomenologien havde malet sig op i en krog. Selv om den var startet hos Maren i Kæret, ville den nu – som konen i muddergrøften – være Vorherre selv.

Påstanden om sammenfald mellem ydre og indre harmonerede i øvrigt dårligt med formaningerne om ikke at sammenblande oplevelser med deres fysiske årsager i verden. Men sådan var der mange selvmodsigelser i den mere ekstreme og fundamentalistiske københavnske udgave af fænomenologien.

Tranekjær Rasmussen gik så vidt som at hævde, at en dansker og en kineser, der så et vejskilt, i virkeligheden så to vejskilte, fordi de ikke oplevede det på samme måde.⁷ At de faktisk var enige om, at der kun var ét skilt, kunne ikke veje i denne sammenhæng. Hvis de skulle afgøre, om deres oplevede skilte var det samme eller ej, skulle de derimod gennemføre en såkaldt relationsoverensstemmelseskalkule til sammenligning af deres oplevelser, eller rettere af deres emner. Jeg skal ikke her gennemgå, hvad sådan en kalkule består i. Men Maren i Kæret ville ikke kunne gennemføre den.

6 Om studenteroprøret og opgøret med fænomenologien se f.eks. Brun (1975); Karpatschof (2000); Jørgensen & Jensen (2008, s. 101-103); Mammen (in press).

7 Tranekjær Rasmussen (1955, s. 13). Se min kritik i Mammen (1968a;b).

Fænomenologien var fra at være en måske sund skepsis mod reduktionisme og for tidlig teoridannelse og en også sund interesse for folks faktiske subjektive oplevelser blevet til ekstremisme, selvmodsigelse og åbenlyst vås. Man kan undre sig over, at der gik så lang tid, inden der blev gjort op med den. Men efter kritikken fra 1967-68 og fremefter, som jeg selv har bidraget til, har den ikke rejst sig igen, skønt vi som sagt alle er påvirkede af, hvad vi måske kan kalde dens oprindelige rationelle kerne, trods alt: Skepsisen, anti-reduktionismen, interessen for det subjektive og interessen for at bestemme psykologiens genstandsområde, før man kommer for godt i gang med teorierne.

Jeg har brugt lidt tid på dette historiske tilbageblik, fordi jeg tror, at uden denne modsætningsfulde forhistorie er det umuligt at forstå, hvad der siden er foregået i dansk psykologi.

Etologien

Med forkastelsen af fænomenologien opstod der et tomrum, og der var ikke nogen oplagt kandidat til at fylde det ud. Den behavioristiske psykologi, som ellers var dominerende, var ikke rigtig noget bud med sin afvisning af subjektivitet og sin stærkt forenklede og reduktionistiske forståelse af det menneskelige handlingsliv.

Jeg havde specielt svært ved at tage behaviorismen alvorligt, fordi jeg i sidste del af min studietid var kommet i kontakt med et andet alternativ, som begejstrede mig, og det var etologien, altså den del af zoologien, der studerer dyrs adfærd i deres naturlige omgivelser.

Jeg var blevet forskningsassistent for Iven Reventlow i hans grundige studier af hundestjlers adfærd, f.eks. deres territorieforsvar, kurmageri og yngelpleje, som han siden skrev disputats om⁸. Samtidig deltog jeg i Ivens seminarer, hvor vi læste om, hvordan edderkopper bygger deres spind, hvordan måger passer deres æg og unger, hvordan trækfuglene finder vej, hvordan marsvin – altså de små hvaler – bruger deres ekko-orientering m.m.m., og jeg slugte den etologiske litteratur⁹.

Det var interessant at sætte sig ind i dyrenes komplicerede liv og forstå, hvordan både deres anatomi og deres instinktive adfærd afspejlede både de aktuelle krav til deres livsudfoldelse og de krav, dyrene havde mødt i en fjern fortid. Dyrene måtte forstås i tæt sammenhæng med deres økonomie og deres livsopgaver med at sikre overlevelse og reproduktion. De forskellige arter var vidt forskellige, og forklaringerne var overvejende evolutionsbiologiske. Det var god biologisk naturvidenskab.

8 Reventlow (1970). Jeg har skrevet om samarbejdet med Iven Reventlow og hans statistiske konsulent Georg Rasch i Mammen (1986).

9 F.eks. Tinbergen (1951). Se også Mammen (1996, s. 32-34).

På denne baggrund virkede det nærmest latterligt, når behaviorister kunne lukke en stakkels due inde i en boks og tro, at de kunne forstå dens livsudfoldelse ud fra, hvordan den kunne dresseres til at trykke på en knap. Og i øvrigt skar de alle dyr over en kam. Det var ikke bare en fornærmelse af videnskaben, men også af de stakkels dyr.

Men ude i den store verden var det på det tidspunkt behaviorismen, der stod for en naturvidenskabelig tilgang til psykologien, fordi den forsøgte at efterabe det fysiske eksperiment, og vi der afviste den, blev – noget uretfærdigt synes jeg – opfattet som værende imod naturvidenskab og eksperimentel videnskab. For mig, der havde en solid baggrund i matematik og fysik og altså også kendte en hel del til seriøs biologisk udforskning af dyrs adfærd, var det specielt provokerende at blive sat i den bås.

Det samme udspillede sig i relation til behaviorismens lidt mere sofistikerede udgave, der vandt frem i 1960'erne, nemlig den såkaldte kognitivismen, der analogiserede dyr og mennesker med computere. Man kan til nød forstå, at nogle opfatter hjernen som en computer. Men at dyrs og menneskers forhold til deres økonicher og kulturelle omverden skulle ligne en computers kontakt med sin omverden via input gennem et tastatur, er for mig at se i bedste fald komisk.

Alene den simple kendsgerning, at dyr og mennesker ikke som en plante sidder og modtager input fra omverden, men aktivt bevæger sig rundt og opsøger ting og sager, f.eks. artsfæller og mad, og at mennesker tager og bearbejder ting, gemmer dem og passer på dem, knytter sig til hinanden osv., og ikke bare modtager input, gjorde at den såkaldte computeranalogi efter min og mange andre danske psykologers opfattelse var ubrugelig.¹⁰

Bortset fra etologien, som vel knap kunne kaldes psykologi, følte jeg mig altså temmelig hjemløs i psykologien. Og etologien havde det problem, at den måske kunne redegøre for dyrs adfærd og for en hel del af, hvad vi som mennesker har fælles med dyrene. Men det særligt menneskelige, vores sprog, oplevelser, kulturelle overleveringer og indretninger, og hele det samfundsmæssige liv blev mildest taget stedmoderligt behandlet i de få tilfælde, der blev gjort forsøg på at udvikle en såkaldt human etologi. Det har zoologer simpelt hen ikke forstand på.

Etologien havde dog tre forcer, som nok kunne være værd at føre over i en egentlig psykologi. Den anerkendte, at man ikke kunne forstå individerne løsrevet fra deres naturlige miljø, deres økologi. Den anerkendte en udviklingshistorisk forståelse af tilpasningsforholdet mellem individ og økologi. Og for det tredje anerkendte den, at individets forhold til økologien ikke kun kan forstås ud fra sansning eller »input«, men i høj grad ud fra individets aktive handlinger eller virksomheder, dets færden i miljøet og dets manipulation med ting i miljøet.

10 Se f.eks. Mammen (1996, kap. II; 1997).

J.J. Gibsons økologiske perceptionspsykologi

I de sidste år af min studietid var jeg ikke blot forskningsassistent for Iven Reventlow i hans etologiske studier, men også for Tranekjær Rasmussen i nogle perceptionspsykologiske eksperimenter, altså forsøg vedrørende, hvordan vores sanser formidler erkendelse af omverden. De var noget vidtløftige, men jeg fik dem ændret til noget fornuftigt, synes jeg selv¹¹, og fik en stor interesse for netop perception, som vel også udgjorde kernen i den københavnske psykologi, hvis den skulle beskrives med gængse begreber. I min søgen efter teorier om perception, som levede op til mine idealer, stødte jeg på en amerikansk psykolog James J. Gibson, hvis teorier faktisk havde mange af de dyder eller forcer, som jeg allerede kendte fra etologien.¹²

Gibson undersøgte ikke blot menneskers perception under begrænsede laboratorieforhold, men også i vores daglige miljø, mens vi færdedes frit med de orienteringsopgaver, som vi nu engang har uden at blive instrueret af en eksperimentator, og han forstod indretningen af vores sanser og vores måder at bruge dem aktivt på i en evolutionsbiologisk ramme.

For en tid blev Gibson min helt. Han løste også et principielt og alvorligt problem, som stort set al hidtidig perceptionspsykologi havde lidt under.

Det havde været en gåde, hvordan den tilsyneladende kaotiske påvirkning af vores sanser fra omverden kunne lede til en stabil, pålidelig og troværdig forståelse af forhold i omverden. Man havde for at forklare det måttet indføre alle mulige komplicerede forarbejdningsprocesser og gestaltdannelser i hovedet, som ikke kunne verificeres. Og for at undgå for stor forklaringsbyrde holdt man sig helst til at lave eksperimenter, hvor forsøgspersonerne blev bedt om at sidde helt stille og kigge på simple og isolerede stimuli under kontrollerede laboratoriebetingelser.

Gibson påviste imidlertid, at hvis man inddrog de forandringsmønstre i påvirkninger fra omgivelserne, der var et resultat af vores frie bevægelser, f.eks. forandringer i perspektiv, når vi gik rundt i stabile omgivelser, så fandtes der i disse hidtil upåagtede forandringsmønstre en stabil, pålidelig og troværdig information om omverden. Det krævede ganske vist lidt matematik at opdage disse informationsbærende såkaldte invarianser i forandringsmønstrene. Men det var naturligvis kun med til at gøre teorien til en lækkerbisen for en matematikelsker som mig.

Centralt for Gibson var, at individet for at erkende forhold i omverden ved hjælp af sine sanser skal være aktivt, skal bevæge sig eller skal påvirke tingene aktivt og altså fremkalde selvinitierede forandringer i forholdet til omverden.

11 Mammen (1969).

12 Gibson (1966; 1979); Mammen (1996, kap. II).

Helt tilbage fra de gamle grækere var forandringer i omverden og i vores forhold til den ellers blevet betragtet som stående i modsætning til vores erkendelse af det faste og uforanderlige. Forandring var forstyrrelse af det sande og stabile. Men hos Gibson er den subjektive side af erkendelsen og forandringen, det at tingene ser forskellige ud afhængig af, hvorfra vi ser dem, ikke i modsætning til erkendelse af deres objektivitet. Tværtimod! Det er kun gennem denne afhængighed af, hvorfra tingene ses, at vi virkelig kan se det objektive.

Det er ligesom i astronomiens parallakse eller vinkelforskydning. Kun fordi konfigurationer på himlen ser forskellige ud afhængig af iagttagelsespunkt, kan vi regne himmellegemernes faktiske tredimensionale positioner ud.¹³

Gibson var godt selv klar over, at han havde fundet noget dybt, og drog selv filosofiske konsekvenser af sine fund. Han havde fundet et grundlag for en såkaldt realistisk erkendelsesteori, altså svarende til dagligdagens forståelse af, at tingene nok stort set er, som vi tror, en tiltro til vores umiddelbare fænomenologi.

Samtidig havde han så at sige givet det subjektive, den selvinitierede handling og perspektiviteten en hædersplads i de objektive fænomeners verden. Lidt højtideligt kunne man sige, at han havde sammenkædet frihed og nødvendighed ved at vise, hvordan den frie handling var en forudsætning for individernes nødvendige tilpasning til deres miljø.

Jeg mener virkelig også, at Gibson her fandt noget skelsættende og dybt, noget af en kopernikansk vending, som kan generaliseres til alle dele af menneskelivet. Og vi er også tæt på, hvad der er blevet kernen i den særligt danske psykologi.

Jeg tror, at dette var medvirkende grunde til, at det ikke kun var mig, der godt kunne lide Gibsons såkaldte økologiske psykologi, men at han nok blev mere populær i Danmark end noget andet sted i verden, og stadig er det.

Det var dog en mangel ved Gibsons teorier, som i øvrigt var baseret på et utal af iagttagelser og eksperimenter, at den i realiteten kun beskæftigede sig med det, som mennesker deler med dyrene. Når det kom til menneskers forholdet sig til hinanden og til den menneskeskabte kultur, havde han ikke meget at byde på, selv om det var oplagt, at hans teori burde kunne generaliseres også til dette særligt menneskelige felt.

Gibson havde heller ikke så meget at sige om, hvornår vi valgte hvilke af mange mulige selvinitierede handlinger, blot at de var der. Han havde ikke nogen motivationsteori.

13 Der findes i dag andre metoder til at bestemme især fjerne himmellegemers afstande.

A.N. Leontjevs virksomhedsteori

En anden teori, der havde mange lighedspunkter med Gibsons økologiske psykologi, men som i langt højere grad også inddrog den særlige menneskelige livsform og dens kulturelle miljø, var blevet udviklet af den russiske psykolog A. N. Leontjev i den såkaldte virksomhedsteori¹⁴. Leontjev var inspireret af bl.a. Karl Marx, men på en måde, der i lange perioder bragte ham på kollisionskurs med det politiske system, som sendte ham og hans ligesindede til fjerne dele af unionen.

Gibson var i højere grad inspireret af den amerikanske såkaldte pragmatiske tradition repræsenteret af f.eks. W. James, G.H. Mead, J. Dewey og C.S. Peirce, men han havde også i sin ungdom været optaget af Marx. Afstanden var i virkeligheden ikke så stor, som den kan synes, idet der fra begge traditioner går klare tråde tilbage til den tyske romantiske tradition repræsenteret af f.eks. G.W.F. Hegel og dens læggen vægt på menneskets frihed og handling i mødet med verden.

Leontjev har et begreb om individernes aktive og selvinitierede virksomhed i verden, som er langt bredere end Gibsons, som dybest set kun indbefattede simple fysiske bevægelser. Leontjev har en udbygget teori om, hvad der motiverer denne virksomhed, og han har frem for alt en langt mere udbygget beskrivelse af den særligt menneskelige verden, som indbefatter alle dens kulturelle betydninger og den måde, hvorpå de er dannet i et historisk forløb. Og han forklarer, hvordan vores virksomhed bringer os i kontakt med denne menneskelige virkelighed.

Jeg vil ikke her gå mere i detaljer med Leontjevs virksomhedsteori.¹⁵ Men også denne teori har opnået en popularitet i Danmark, som vi næppe finder andre steder. Første gang i 1988 og siden 1992 har der hvert år været holdt nationale og de senere år nordiske konferencer om virksomhedsteori og blevet udgivet en lang række skrifter.¹⁶

Jeg gætter på, at denne popularitet skyldes, at virksomhedsteorien i ganske særlig grad påtager sig det problem at forsøge at definere det subjektives og dermed det psykiskes plads i en objektiv verden, uden at det bliver mystisk og i strid med principper fra naturvidenskab og biologi. Og ikke blot det psykiske i almindelighed hos dyr i modsætning til planter, men også den særligt menneskelige psyke.

Leontjevs teori gør det måske muligt for os danskere at beholde en stor del af vores bevaringsværdige fænomenologiske arv, samtidig med, at vi finder os til rette i de objektive videnskabers verden. Leontjev passer godt til det danske projekt.

14 Leontjev (1977; 1983).

15 Jeg har skrevet om Leontjevs teori i bl.a. Mammen (1996, kap. IV).

16 En oversigt over skrifterne fra 1988 til p.t. 1999 kan ses på hjemmesiden for »Den Danske Konference for Virksomhedsteori«: <http://www.iscar.org/dk/Ref/ref.htm>.

Antropologisk psykologi

Indtil nu har jeg mest fortalt om dansk psykologi via min egen tur igennem den. Men lige bortset fra min privilegerede tid med etologien er min historie ikke utypisk. Mange andre har været igennem noget, der ligner. De har stillet sig tilsvarende problemer og forsøgt at løse dem på ikke helt så forskellige måder, og det må skyldes de fælles rødder.

En af dem er Boje Katzenelson, som i 1985 tog initiativ til oprettelsen af et forskningsprogram i såkaldt antropologisk psykologi på Psykologisk Institut i Århus, og ikke længe efter til et *Forum for Antropologisk Psykologi*, som i mange år jævnlige samlede en række videnskabelige medarbejdere, studerende og tidligere studerende til diskussionsmøder, og som under ledelse af Preben Bertelsen siden 1996 har udgivet et tidsskrift, der i begyndelsen udkom på dansk, men de senere år på engelsk som *Journal of Anthropological Psychology*.¹⁷

Der har været gjort en del forsøg på at finde ud af, hvad der er fælles for det, som blev samlet under paraplyen Antropologisk Psykologi. For der var naturligvis også tale om forskelle. Et af de seneste forsøg, som er blevet en slags officielt motto, går ud på, at antropologisk psykologi skal undersøge »det særligt menneskelige ved vores psyke«, og det passer jo også godt med navnet, som er afledt af det græske ord for menneske [*anthrōpos*].¹⁸

Men det er imidlertid oplagt ud fra, hvad der faktisk samles under paraplyen, at interessen i lige så høj grad retter sig imod spørgsmålet om, hvad der overhovedet menes med »psyke«, hvad enten den er fælles dyrisk eller særligt menneskelig. Men navnet er heldigvis ikke det afgørende.

I interessen for disse to spørgsmål, altså om det alment psykiske og det særligt menneskelige psykiske, ligner den antropologiske psykologi meget en tilsvarende løst organiseret bevægelse på vores søsterinstitut i København, som blot i stedet bruger begrebet »almen psykologi« som samlebetegnelse.¹⁹

Måske kan jeg bedst forklare vores for mig at se fælles og samlende problemstilling med en analogi, et lille tankeeksperiment. Lad os tænke os en situation, hvor vi havde indsamlet en masse praktisk viden om kemi og også havde en vis intuitiv fornemmelse af, hvad der definerede den, men man havde endnu ikke opdaget selve de kemiske bindinger eller de kemiske reaktioner. Man havde ikke fundet kemiens teoretiske grundbegreber. Til gengæld havde man en veludviklet fysik og veludviklet fysiologi og biologi.

17 På tidsskriftets hjemmeside »*Anthropological Psychology*« <http://mit.psy.au.dk/ap/> kan tidsskriftets bind downloades.

18 Bertelsen (2000; 2001); Katzenelson (2001).

19 Centrale personer har her været Jytte Bang, Niels Engelsted, Ole Elstrup, Benny Karpatschof, Arne Poulsen, Nini Prætorius og Erik Schultz.

Der udviklede sig nu en videnskabelig skole, der mente, at kemien nok var en slags »makrofysik«, nogle særlige komplicerede mønstre i de fysisk-mekaniske bevægelser, som i princippet kunne forstås og forklares fuldstændigt ud fra den eksisterende fysik, selv om vi ikke var ved vejs ende.

En anden skole mente, at kemien nok var en slags »mikrobiologi« en slags små »livsatomer«, der opførte sig som levende væsener, og som kunne forstås fuldstændigt ud fra den logik, der gjaldt for alt liv.

Og endelig naturligvis en tredje skole, der med stort besvær forsøgte at integrere og forsone de to perspektiver på kemien, så at sige »oppefra« og »nedefra« og mente, at kemiens egentlige særegenhed bestod i netop denne syntesebestræbelse.

Det kan ikke udelukkes, at man kunne komme et stykke ad denne vej, og måske er tankeeksperimentet heller ikke helt fjernt fra, hvad der faktisk er sket i videnskabshistorien. Men det er også klart, at kemien først for alvor bliver en moden videnskab, når man finder ud af, at der er noget derude i verden, som er kemiens grundsten, nogle særlige relationer i materien, som udgør kemiens kerne eller domæne, og som hverken bare er fysik eller biologi, men noget tredje, som til gengæld går fint i hak med både fysik og biologi, korresponderer med dem, som det hedder. Og det gælder netop for de kemiske bindinger og reaktioner, som vi kender dem i dag.

Helt på samme måde har psykologien i almindelighed været forstået som liggende imellem de humanistiske og samfundsmæssige kulturvidenskaber på den ene side og de naturvidenskabelige på den anden side og har lånt sine grundbegreber snart fra den ene side snart fra den anden med alt det rod og inkonsistens, som det nu kan medføre.²⁰ Der har været samlet masser af erfaringer ind, og alle har en intuitiv fornemmelse af, hvad psykologi er, men det kniber med at finde dens egentlige selvstændige genstand, et eller andet, der »er derude« i virkeligheden, og som samtidig med sin særegenhed al-

20 I sin mest konsekvente udgave møder man dette synspunkt som en påstand om, at der er to indbyrdes uforenelige psykologier med hver deres grundlag, en naturvidenskabeligt funderet på den ene side og en humanvidenskabelig på den anden side. Synspunktet har rødder tilbage til Dilthey og Wundt og fremføres i Danmark nok mest markant af Svend Brinkmann (2008), inspireret af især Rom Harré. Jeg har kritiseret denne opfattelse og dens »dobbelt reduktionisme« f.eks. hos Harré og Gillett (1994) i Mammen (2000) og hos Robinson (2002) i Mammen (2002). Det er karakteristisk for disse filosofisk inspirerede dikotomier, at naturvidenskab stiltiende reduceres til fysik og fysikkens forklaringslogik. De naturhistoriske discipliner, først og fremmest de biologiske, og deres forklaringslogik ignoreres reelt. Konklusionen bliver derfor den noget trivielle dybsindighed, at psykologi ikke er fysik, og en forståelse af det humane som stående uden for naturen. Således bliver det principielt udelukket, at det særligt menneskelige skulle have udviklet sig fra noget før-menneskeligt. Det kunne den katolske kirke ikke have gjort bedre. Jeg påstår ikke, at det er let at etablere en sammenhængende psykologi. Men den dikotome forståelse er et problem, ikke en løsning.

ligevel korresponderer med, hvad vi ved fra kultur- og naturvidenskaberne, uden altså at falde sammen med dem.

Problemet er for så vidt gammelt og har haft mange navne, sjæl-legeme-problemet, dualisme-problemet m.m.

Problemet er gået lidt af mode i psykologien uden for Danmark, nok fordi det er så fandens besværligt. Man klør løs med de byggeklodser, man får forærende fra andre fag, hjerneforskning, etnologi, osv., og trives tilsyneladende godt med det. Lånte fjer pynter tilsyneladende lige så meget som egne.

Sammenfattende tror jeg, at kernen i den antropologiske psykologi og almenpsykologien, som begreberne bruges i Danmark, er en fastholden af dette besværlige problem om psykologiens genstand. At finde noget reelt eksisterende, som gør en forskel i verden, som er særegent og definerende for psykologien, men som samtidig fjører sig ind i det samlede billede, vi allerede kender fra de andre videnskaber. Psykologiens genstand skal både være særegen og korresponderende, ligesom kemiens centrale genstands-område.²¹

Nogle går så vidt som til at hævde, at spørgsmålet drejer sig om ontologi, altså den filosofiske lære om, hvad der faktisk og reelt eksisterer i denne verden. Begrebet dukker op mange steder, senest bare for en uge siden i Benny Karpatschofs afskedsforelæsning, hvor ordet »ontologisk« endda indgik i titlen på forelæsningen.²² Det tror jeg ikke, man vil se mange andre steder i verden.

Den samme ontologiske ambition finder man f.eks. i Boje Katzenelsons bog med den betegnende titel »*Psykens verden i verden*«. ²³ Her tager vi virkelig livtag med de store spørgsmål, og vi genkender den gamle danske tradition for antireduktionisme. De virkelige fænomener må respekteres i deres egen ret og ikke reduceres til noget andet. Hvis psyken findes i virkeligheden, kan den ikke reduceres til noget andet, men må derimod forstås i samvirke med alt andet.

Afledt heraf finder vi nok også en særlig dansk tilgang til spørgsmålet om psykologiske metoder, hvor mange rundt omkring i verden på forhånd har lagt sig fast på f.eks. kvalitative eller kvantitative metoder, men hvor den særligt danske holdning er, at det er genstanden og de spørgsmål, vi stiller til den, som må definere metoden, ikke omvendt. Genstanden kommer før metoden, og det gælder for så vidt både i forskning og i psykologiens praktiske anvendelser. Også her må problemernes kerne forstås, inden man vælger sin fremgangsmåde.

21 Jeg har diskuteret dette nærmere i Mammen (1996, kap. I og VI).

22 »Den kvalitative og den kvantitative undersøgelsesform – ontologiske, erkendelsesmæssige og metodologiske karakteristika«. Se Karpatschov i dette bind.

23 Katzenelson (1989).

Og danske professionelle psykologer er ofte gode til at undgå at presse faste metoder ned over deres klienter. De er gode til at lytte og føle sig frem. Det giver så nogle gange problemer mht. at leve op til faste dokumentationskrav og såkaldt evidens. Det vil jeg ikke komme mere ind på i dag.

Men for at alt dette om psykologiens genstand ikke skal blive et slag i luften, skulle vi jo også gerne have nogle troværdige bud på, hvad pokker denne genstand så er. Og det har vi faktisk også. Og her er det, at vi genfinder de træk fra både fænomenologien, den økologiske psykologi og virksomhedsteorien, som jeg har fortalt om, og lidt fra andre teorier, som jeg må lade ligge nu.

Fælles er, at man på den ene eller anden måde prøver at give det subjektive, det selvinitierede, friheden etc. en objektiv forankring, prøver at begrebsliggøre det, så det kan passes ind i vores billede af den objektive verden. Det subjektive findes og gør en reel forskel i verden. Så vidt jeg kan se, er der to hovedvarianter i forståelsen af denne subjektivitet.

Den ene lægger vægt på friheden, den frie vilje, den frie handling.

Den anden lægger vægt på, hvad der også bliver kaldt det intentionale, at individerne retter sig imod noget uden for dem selv i omverden, at vi mennesker ved noget om, siger noget om, tænker om noget uden for os selv, at de psykiske fænomener har en ekstern reference, et eksternt fokus, som organiserer det psykiske liv, at der i psyken er en »aboutness«, som det er blevet kaldt. Psyken er en særlig relation mellem individ og omverden.

Dette eksterne er noget, som vi stræber efter, søger efter, finder, og i nogle tilfælde forbinder os til i varige relationer. Derfor er indretningen af den verden, som vi retter os mod og forbinder os med, også afgørende for vores forståelse af psyken. Vi ser her en tæt relation til den økologiske psykologi.

I de fleste forsøg på begrebsliggørelse af det subjektive, psyken, og dens plads i verden fremhæves begge sider af subjektiviteten, både friheden på den ene side og intentionaliteten, rettetheden og forbundetheden med verden på den anden. Det kommer f.eks. til udtryk i en af min københavnske kollega Erik Schultz' bøger, der simpelt hen hedder »*Frihed og bånd i menneskelivet*«. ²⁴

Bag alt dette ligger der altså en vis – naiv vil nogen måske mene – tro på, at vi studerer noget virkeligt ude i verden, som vi skal finde. Vi skal ikke opfinde eller konstruere det, og vi skal ikke blande det sammen med de metodiske redskaber, som vi bruger til at finde det og undersøge det. Det er en holdning, som i filosofisk sprogbrug kaldes realisme, og det er mit indtryk, at den i mange mere sofistikerede kredse, der følger med i fransk filosofi, anses for temmelig bondsk. Men det kan vi godt leve med.

24 Schultz (1998).

Hvis vi skal tage os selv på ordet som realister, må vi altså også spørge os selv, hvordan psykologiens reelt eksisterende genstand, psyken, som et konkret fænomen i verden, et naturfænomen, er kommet ind i verden en gang i fortiden.

På et tidspunkt i Jordens historie er der opstået liv, og på et eller andet tidspunkt må der altså også være opstået psyke. Måske samtidig med, at der foruden planter kommer de første dyr. Måske senere. Men spørgsmålet er reelt og ikke spekulativt, og måske kan spørgsmålet om psykens opståen være med til at afklare, hvad den er.

Tilsvarende rejser sig spørgsmålet om, hvornår i naturhistorien der opstår en særlig menneskelig psyke. Er det samtidig med menneskets opståen rent anatomisk, eller samtidig med særlige samfundsmæssige livsformer? Igen viser denne interesse tilbage til f.eks. den økologiske psykologis og virksomhedsteoriens interesse for evolutionsbiologi, og for virksomhedsteoriens vedkommende også til samfundshistorie.

Og endelig kan man spørge, hvornår fosteret eller det lille barn får psyke, og hvornår dets psyke kan siges at være specifikt menneskelig. Det er jo et spørgsmål, som både har teoretiske, praktiske og etiske aspekter.

Niels Engelsted

Min mangeårige samarbejdspartner, Niels Engelsted, fra Københavns Universitet, har specielt beskæftiget sig med psykens udviklingshistorie, dens naturhistorie og samfundshistorie, i et forsøg på at indkredse psykologiens genstand.²⁵

I Engelsteds forståelse opstår psyken som naturfænomen samtidig med det dyriske liv. Planter modtager på deres overflade lys og stof, som de skal bruge til at opretholde livet, og de reagerer selektivt på det efter deres indre behov. Men de er bundet til deres sted og må tålmodigt afvente, hvad der byder sig. De er helt afhængige af, hvad der sker på deres overflade eller deres *interface* med omverden, som Engelsted kalder det.

Dyr er i en helt anden situation. De kan ikke bare sidde stille og leve af det lys og vand, der rammer dem. De er nødt til at bevæge sig ud i verden og opsøge deres livskilder, først og fremmest føde, men også f.eks. artsfæller mhp. reproduktion.

Til det formål har dyrene som bekendt et bevægelsesapparat, hvad enten det er fimrehår, fødder eller vinger. Dyrene bliver selvfølgelig ligesom planterne påvirket af, hvad der sker direkte i deres nærkontakt eller interface med omverden, og de må naturligvis også i nærkontakt med deres mad for at kunne konsumere den. Men for at komme hen til maden må dyret altså

25 Se f.eks. Engelsted (1989a).

først bevæge sig ud i verden og opsøge noget, der i første omgang er på afstand i tid og rum. Dyret lever i en helt anden tredimensional verden end planten og rækker så at sige meget længere ud i tid og rum end den umiddelbare interface med de nære omgivelser. Engelsted siger, at dyrets liv udfolder sig i et *interspace*, og lige netop dette afstandsforhold mellem dyret og dets verden er dyrets *psyke*. Faktisk følger Engelsted her Aristoteles et stykke af vejen.²⁶

Dyrets søgevirksomhed er central her, og den har netop i Engelsteds forståelse de momenter af frihed og intentionalitet eller rettedhed, som også var centrale begreber hos Leontjev og i den antropologiske psykologi.

Hvor planten altså havde et simpelt vekselvirkningsforhold til sine nære omgivelser i en interface, har dyret et *dobbelt* forhold til sin verden. I de nære relationer som planten og de fjerne relationer det særlige psykiske forhold, svarende til dyrets rettedhed og opsøgende virksomhed.

Mit eget bidrag

Jeg har selv forsøgt at forstå væsentlige træk ved den menneskelige psyke ved en anden *dobbelthed* i vores omverdensforhold. Jeg har her hæftet mig ved, at vi identificerer, kategoriserer og genkender ting i vores omverden med to vidt forskellige midler, som ganske vist kan samarbejde.

Den ene måde, som også er velbeskrevet i kognitivistisk og anden mainstream kognitiv psykologi, er kategorisering af ting ud fra deres egenskaber via vores sanseapparat, hvor sanseapparatet fungerer som et slags måleapparat, der aflæser tingenes egenskaber. Vores sanser kan være forstærket med redskaber som briller, mikroskoper, målestokke osv.

Jeg har kaldt de kategoriseringer af verdens ting, som kan foretages med disse midler, for *sanseskategorier*. Det svarer til at ordne ting i verden efter, hvad filosoferne kalder deres *kvalitative* identitet og til at definere ting ved deres egenskaber eller ved *beskrivelse*.

Den anden måde at identificere, kategorisere og genkende ting på i verden, som til gengæld stort set er ignoreret i mainstream psykologi, er derimod knyttet til vores evne til at holde styr på tings bevægelser i tid og rum, uanset eller måske endda på trods af deres egenskaber. Det er en evne til at genkende individuelle, partikulære ting, holde dem ude fra hinanden, selv om vi ikke kan se forskel, og en evne til at skelne mellem, om der er tale om et gensyn med samme ting, eller man står over for en ny, hvad enten den ser ens ud eller ej. De kategoriseringer af ting, som jeg foretager på denne måde, kalder jeg for *udvalgs-kategorier*. Det svarer til at ordne ting i verden efter, hvad filosoferne kalder deres *numeriske* identitet, og til at definere ting ved *påpegning* og ikke bare ved beskrivelse.

26 Engelsted (1989b; 1997; 2000).

De to slags kategoriseringer kan samvirke, og de kan fungere på kryds og tværs af hinanden. Lad os først tage et eksempel, hvor to ting er numerisk eller udvalgskategorielt forskellige, men sansekategorielt ens.

Hvis jeg putter to mønter, som jeg ikke kan se forskel på, i mine to bukse-lommer, og lidt efter tager dem op igen, kan jeg være sikker på, hvilken jeg for lidt siden havde i min højre og i min venstre hånd, uanset at jeg ikke kan se forskel. Jeg bruger min krop og mine hænder til at holde rede på tingene, og ikke mine sanser i dette tilfælde.

Lad os nu tage det modsatte tilfælde, hvor der er kvalitativ eller sansekategorielt forskel, men numerisk eller udvalgskategorielt identitet, og lad os samtidig illustrere, hvilken forskel den sidste slags identitet spiller i dagligdagen.

Hvis jeg lægger et stykke medisterpølse i køleskabsskuffen og en uge efter ser, at der hvor jeg lagde den, er der nu i stedet et loddent monster, så må jeg skelne mellem den ene mulighed, at nogen har byttet pølsen ud med denne mere tvivlsomme delikatesse, eller den anden mulighed, at der nok har været lidt for meget liv i pølsen. Jeg må vide, om der er én eller to pølser involveret i det her. Ellers kan jeg ikke vide, om jeg fik noget at vide om pølsers holdbarhed eller om mine medmenneskers ugeringer – medmindre jeg havde låst køleskabet. Så er der kun én konklusion.

Vi må altså skelne mellem lighed og identitet, og mellem forandring og udskiftning, og det ligger i sagens natur, at ændrede eller uændrede egenskaber ikke alene kan bruges til dette nødvendige dobbelte bogholderi af egenskaber og identitet. Der må være et parallelt system, der holder rede på tingenes identitet ved at holde på dem, putte dem i lommen, skrue dem fast, låse dem inde, eller kende deres bane i tid og rum, etc.²⁷

Der er for så vidt tale om en veletableret adskillelse mellem tingenes kvalitative og numeriske identitet, som er velkendt i filosofi og logik, men som bare ikke har sat sig spor i psykologiens forståelse af den menneskelige erkendelse. Ud fra en almindelig commonsense betragtning kan det forekomme ubegribeligt. Men det er et godt eksempel på den præmature model- og teoridannelse, som f.eks. kognitivismens computeranalogi står for, og som den mere fornuftige udgave af fænomenologien med rette advarede mod.²⁸

Alt tyder på, at vores evne til at holde rede på numerisk identitet er afgørende for at forstå vores følelsesmæssige tilknytninger og ejendomsforhold.

27 Se min analyse af Gregor Mendels arbejde i *Mammen* (1996, kap. III).

28 Den mere ekstreme københavnske udgave af fænomenologien, der nægtede at skelne mellem (numerisk) identificerbare objekter og deres (kvalitative) beskrivelse, begik imidlertid den samme fejl som kognitivismen og fjernede sig dermed ironisk nok fra den praktisk hverdagsforståelse, som man ellers erklærede som sit ideal, og dermed fra psykologiens praktiske anvendelse (*Mammen*, 1968a;b). Se også Jørgensen & Jensen (2008, s. 101-103).

Ingen af delene retter sig bare mod tingenes egenskaber, men mod den bagvedliggende individuelle ting eller person. Samtidig er denne evne nøglen til at forstå, at ting og personer kan have en historie, som er af betydning for, hvad de er, uden at den fremtræder umiddelbart gennem deres egenskaber. Denne evne er en nøgle til den kulturelle verdens historiske dybde og dermed også til hele det system af betydninger, som ikke direkte kan aflæses på tingenes overflader.²⁹

Faktisk mener jeg, at vores sans for numerisk identitet er den medfødte egenskab, det naturgrundlag, som gør os i stand til at tilegne os den kulturelle kontekst, vi lever i.³⁰ Den er dermed med til at bygge en bro mellem natur og kultur og er samtidig en særegen egenskab ved den menneskelige psyke og med til at definere den.

Den dobbelte orden i vores relation til omverdens ting, som opstår med kombinationen af sanskategorier og udvalgs-kategorier, har jeg forsøgt at beskrive strukturelt ved hjælp af matematisk mængdelære og topologi. Det viser sig nemlig, at dobbeltheden svarer til en dobbelthed, der allerede er kendt i *matematikken*, og som har at gøre med at definere mængder ved hjælp af kriterier eller konstruktion på den ene side og ved såkaldt udvalg på den anden side. Det skal jeg ikke underholde jer med i dag. Jeg har skrevet udførligt om det.³¹

Mere interessant i vores aktuelle sammenhæng er nok, at det ser ud til, at der er en stor overensstemmelse mellem den dobbelthed, som jeg beskriver, og den, som Niels Engelsted har beskrevet, både strukturelt og indholdsmæssigt.³²

Måske har vi her fat i et ontologisk grundlag, der kan beskrive psyken som særlige relationer og strukturer i verden, ligesom vi kunne for kemiens vedkommende. Jeg tror, at vi er på rette vej. Og i hvert fald har vi fat i noget, som er centralt for den særligt danske psykologi, hvad man ellers måtte mene om den.

Anvendelser

Umiddelbart kan alle disse overvejelser godt lyde som temmelig højtflývende og forberedende i forhold til at komme i gang med noget psykologi, der kan bruges til noget. Godt nok til en studiekreds måske.

29 Se Mammen (1993; 1997).

30 Leontjev (1977) er tilsyneladende blind for, at menneskets samfundsmæssighed må have et sådant biologisk funderet og artsspecifikt kognitivt grundlag, og han kommer reelt til at forklare samfundsmæssigheden cirkulært, jf. min kritik i Mammen (1996, kap. IV).

31 Mammen (1996, kap. V); Mammen & Engelsted m.fl. (2000).

32 Engelsted (2000).

Men faktisk har det vist sig, at mange af disse tilsyneladende spekulationer har ligget tættere på den praktiske psykologis problemstillinger end megen såkaldt mainstream psykologi. Det siger nok også noget om den sidste.

Listen med eksempler er i virkeligheden lang, men jeg kan nævne, at videreudviklingen af teorien om samspejlet mellem sansekategorier og udvalgs-kategorier har kunnet anvendes i klinisk psykologi og psykoterapi til forståelse af følelsesmæssige bindinger, som bl.a. Jette Fog og Lars Hem har arbejdet med.³³

Og meget kunne tyde på, at et sammenbrud i den her beskrevne dobbelte struktur i omverdensforholdet kan ligge til grund for lidelser som skizofreni, som Joan Mogensen har skrevet om.³⁴

Interessant er det også, at det ser ud til, at brugerflader på computere og anden teknologi skal respektere den dobbelte logik, hvis de skal være brugervenlige. Bang & Olufsen betaler for et projekt om dette, som Rune Nørager for tiden arbejder på.

Men den mest direkte demonstration af frugtbarheden af disse helt grundlæggende forsøg på at forstå strukturen i vores omverdensforhold er nok leveret af min kollega Peter Krøjgaard, der arbejder med spædbørns forståelse af den tinglige verden og dens regler. Det ser her ud til, at børn allerede i deres første leveår reagerer på foreviste begivenheder på en måde, der kun kan forstås ud fra, at de opbygger to parallelle og samvirkende forholdemåder til omverden, svarende til netop sanse- og udvalgs-kategorierne.

Faktisk er der også nogle især amerikanske forskergrupper, bl.a. på MIT (Massachusetts Institute of Technology)³⁵, som i den seneste halve snes år er begyndt at arbejde med børns erkendelse af lige netop numerisk identitet i modsætning til og i samspil med kvalitativ identitet, og det ser ud til at være et forskningsområde i vækst.

Peter har allerede skrevet flere artikler om sine forsøg³⁶, og vi har sammen et par artikler på bedding.

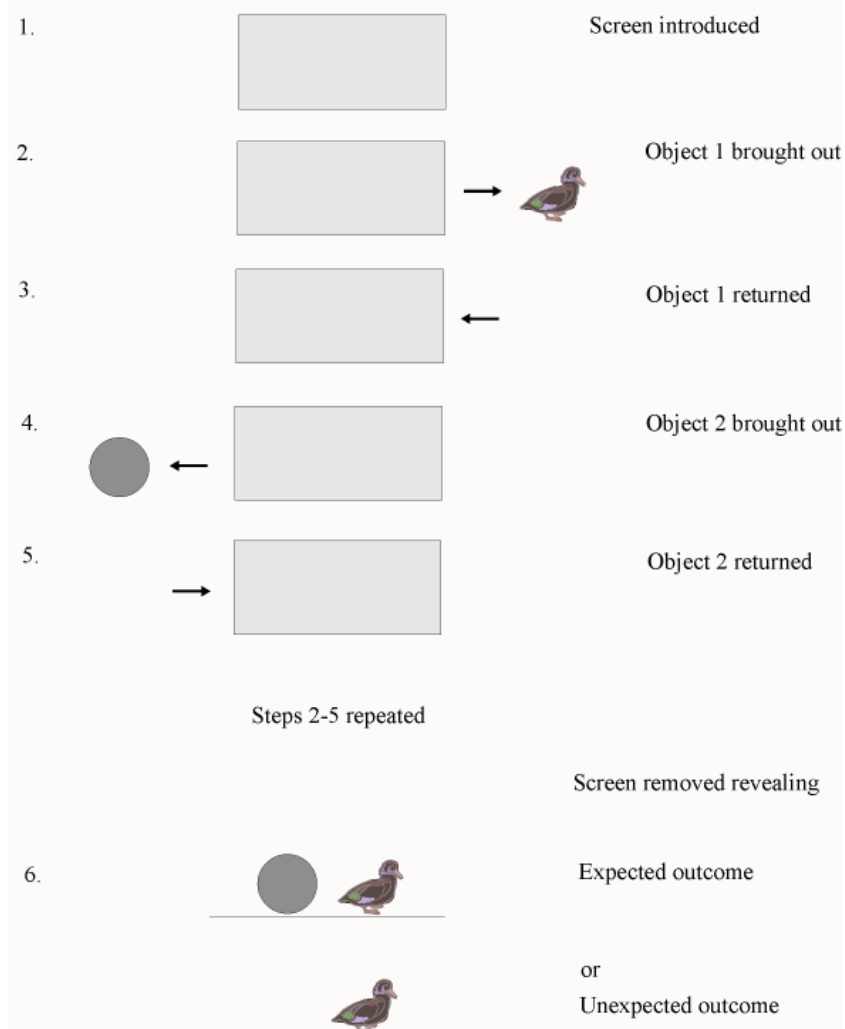
33 F.eks.: Fog (1994; 1998; 2000); Fog & Hem (1998; 2002); Hem (1986); Bertelsen & Hem (1987). Her bør også nævnes Bertelsen (1987; 1994) og inden for personlighedspsykologi Tønnesvang (2001; 2003). Som eksempel inden for organisationsudvikling kan nævnes Mott (1992), pædagogisk psykologi Bang (1998) og Baltzer (2003), socialpædagogik Bjerg (1990), biblioteks- og informationsvidenskab Hjørland (1991; 1997; 2009).

34 Mogensen (1994).

35 F.eks. Xu & Carey (1996).

36 F.eks. Krøjgaard (2005; 2007; 2009).

Figure 1.

Figur 1 er fra en fælles artikel, som Peter og jeg er undervejs med. Her er forløbet i en af forsøgsopstillingerne illustreret. Forandringerne i de objekter, der kører frem og tilbage bag skærmen, går her lidt hurtigere end i eksemplet med medisterpølsen i køleskabet. Men fortolkningsproblemet, som børnene skal forholde sig til, er nøjagtig det samme. Og det kan de klare, allerede inden de er fyldt et år. Det kan man se ved at iagttage, hvornår de viser tegn på overraskelse.

Afslutning

Hvis jeg skal vende tilbage til spørgsmålet i titlen på min forelæsning: »Findes der en særlig dansk psykologi?«, så er svaret ja, hvis der spørges efter tingenes aktuelle tilstand. Der foregår imidlertid meget andet i dansk psykologi, som ikke er specielt dansk, men følger de almindeligt udbredte tilgange og traditioner eller international mainstream psykologi. Det fylder nok i virkeligheden mest, men har ikke været i fokus i dag.

Hvis der spørges efter indholdet i denne særligt danske psykologi, har jeg i hvert fald prøvet at give en skitse af det.

Hvis der endeligt spørges, om det så er godt, at der findes en særlig dansk psykologi, må svaret blive dobbelt. Aktuelt er det godt, fordi vi selv tror på, at vi er på rette vej hen imod at finde et alment grundlag for psykologien, og nogen skal jo gøre det! På langt sigt er det skidt. For det betyder, at det ikke er lykkedes os at gøre det særlige til det almindelige, og det er trods alt målet for psykologien som for andre videnskaber.

Indtil videre er vores skude ikke sunket, men holder sig fint flydende. Vi kan kun håbe på gunstig vind. Vi kan nok ikke undgå at skulle til årene. Og jeg vil gerne ro med!

REFERENCER

- Anthropological Psychology (*Journal of Anthropological Psychology* og *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi*): <http://mit.psy.au.dk/ap/>
- BALTZER, K. (2003). Børnehave og skole som rum for udvikling af betydning og mening. I: A. Abouafia, H. Hybschmann Hansen, T. Hansen & J. Bang (red.) *Virksomhed, betydning og mening*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag, s. 227-244.
- BANG, J. (1998). Læring og kompetence. *Psyke & Logos*, 19(2), 415-434.
- BERTELSEN, P. (1987). *Terapeutiske metaforer. Terapi i virksomhedsteoriens perspektiv*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- BERTELSEN, P. (1994). *Tilværelsesprojektet. Det menneskeliges niveauer belyst i den terapeutiske proces*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- BERTELSEN, P. (2000). *Antropologisk psykologi. En almenpsykologisk opfattelse af den frie vilje, bevidstheden og selvet*. København: Frydenlund.
- BERTELSEN, P. (2001). Antropologisk Psykologi – et bud på en videnskabsteoretisk bestemmelse af disciplinen. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi* (nu: *Journal of Anthropological Psychology*), nr. 9, s. 11-41.
- BERTELSEN, P. & HEM, L. (1987). Om begrebet: Klientens model af verden. *Psyke & Logos*, 8(2), 375-408.
- BJERG, A. (1990). Den pædagogiske kunst – fornuft og følelse – plan og spontanitet. I: I.M. Bryderup & S.C. Langager (red.): *Følelsekseperter? – om etik og engagement i socialpædagogisk arbejde. Socialpædagogiske Tekster 6*. København: Socialpædagogisk Højskole, s. 91-103.
- BRINKMANN, S. (2008). To psykologier. *Psyke & Logos*, 29(1), 36-52.
- BRUN, M. (red.) (1975). *Fænomenologi til debat*. Danmarks Lærerhøjskole og Københavns Universitet.
- Den Danske Conference for Virksomhedsteori (udgivelser 1988-): <http://www.iscar.org/dk/Ref/ref.htm>

- DREIER, O. (1994). Tradition og fornyelse i dansk psykologi. I: K.-E. Sabroe, H. Kristensen & C. Hegnsvad (red.). *Psykologi i et jubilæumsperspektiv*. Århus: Psykologisk Institut, AU, s. 19-40.
- ENGELSTED, N. (1989a). *Personlighedens almene grundlag I & II*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- ENGELSTED, N. (1989b). What is the psyche and how did it get into the world? In: N. Engelsted, L. Hem & J. Mammen (eds.): *Essays in general psychology. Seven Danish contributions*. Århus: Aarhus University Press, pp. 13-48.
- ENGELSTED, N. (1993). At a crossroads – An introduction. In: N. Engelsted, M. Hedegaard, B. Karpatschof & A. Mortensen (eds.): *The societal subject*. Århus: Aarhus University Press, pp. 1-14.
- ENGELSTED, N. (1997). Fortsatte betragtninger over Ψ . I: P. Bertelsen, L. Hem & J. Mammen (red.). *Erkendelse, stræben, følelse. Ti bidrag til almenpsykologien*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, s. 73-102.
- ENGELSTED, N. (2000). Efter Studiebrevene. I: Mammen, J., Engelsted, N. m.fl. (2000). Psykens topologi. Det matematiske grundlag for teorien om sans- og udvalgs-kategorier. Breve til Selskabet for Teoretisk Psykologi. *Psykologisk Skriftserie, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, Vol. 25, No. 1*, s. 262-316.
- ENGELSTED, N. (2008). Lehmann Tours. Historisk introduktion til et institut og et fag i PowerPoint. <http://www.engelsted.net/LehmannTours.htm> (især LT Directors Cut 2: “4 epoker i instituttets historie«).
- FOG, J. (1994). *Med samtalen som udgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. København: Akademisk Forlag.
- FOG, J. (1998). *Saglig medmenneskelighed. Grundforhold i psykoterapien*. København: Hans Reitzel.
- FOG, J. (2000). Mening, følelsesmæssige bånd og empati. I: H. Høgh-Olesen (red.). *Ånd og natur. Ti almenpsykologiske essays ad modum Katzenelson*. København: Dansk psykologisk Forlag, pp. 239-262.
- FOG, J. & HEM, L. (1998). Oplevelsesorienteret psykoterapi. I: E. Hougaard, B. Diderichsen & T. Nielsen (red.). *Psykoterapiens hovedtraditioner*. København: Dansk psykologisk Forlag, s. 73-132.
- FOG, J. & HEM, L. (2002). Det kliniske interview og personvurderinger – eksistenspsykologiske overvejelser. I: M. H. Rønnestad & A. von der Lippe (red.). *Det kliniske interviewet*. Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 220-252.
- FROM, F. (1976). Hvordan var Rubin? – Sådan husker jeg ham. I: *Dansk filosofi og psykologi 1926-76, Bind 1* (af 2). Filosofisk Institut, KU, 1976 (og 1977), s. 163-170.
- GIBSON, J.J. (1966). *The senses considered as perceptual systems*. Boston: Houghton Mifflin.
- GIBSON, J.J. (1979). *An ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- HARRÉ, R. & GILLET, G. (1994). *The discursive mind*. London: Sage.
- HEM, L. (1986). Nornerne spinder. Noter til Mammens artikel. *Psyke & Logos*, 7(1), 203-204.
- HEM, L., ENGELSTED, N. & MAMMEN, J. (1989). Introduction. In: N. Engelsted, L. Hem & J. Mammen (eds.). *Essays in general psychology. Seven Danish contributions*. Århus: Aarhus University Press, p. 1-6.
- HJØRLAND, B. (1991). Det kognitive paradigme i biblioteks- og informationsvidenskaben. *Biblioteksarbejde. Tidsskrift for informations- og kulturformidling*, nr. 33, 12. Årg., 5-37.
- HJØRLAND, B. (1997). *Information seeking and subject representation. An activity-theoretical approach to Information Science*. N.Y./Westport, Conn.: Greenwood Press.

- HJØRLAND, B. (2000a). Træk af dansk psykologis historie. *Psyke & Logos* (temanummer: Psykologiens historie i Danmark), 21 (1), 11-31.
- HJØRLAND, B. (2000b). Tidstavle. Vigtige begivenheder i dansk psykologis historie. *Psyke & Logos* (temanummer: Psykologiens historie i Danmark, 21 (1), 32-55.
- HJØRLAND, B. (2009). Concept theory. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 60(8), 1519-1536.
- JØRGENSEN, T.E. & JENSEN, S.L.B. (2008). *1968 – og det der fulgte*. København: Gyldendal.
- KARPATSCHOF, B. (2000). Fra fænomenologidebat til studenteroprør – en revurdering af Københavnerfænomenologien 30 år efter. *Psyke & Logos* (temanummer: Psykologiens historie i Danmark), 21 (1), 152-173.
- KARPATSCHOF, B. & MØHL, B. (2008). Vejet og fundet for let?. *Psyke & Logos*, 29 (1), 5-14.
- KARPATSCHOF, B. & ROSENBERG HANSEN, C. (red.) (2000). *Københavnerfænomenologien – bisat eller genfødt?* København: Danmarks Pædagogiske Universitet.
- KATZENELSON, B. (1989). *Psykens verden i verden. Et naturevangeliem*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- KATZENELSON, B. (1994). Psychology in Denmark. In: R. J. Corsini (ed.). *Encyclopedia of Psychology*, Vol. 3. New York: John Wiley & Sons, pp. 183-185.
- KATZENELSON, B. (1996). Psykologi: En videnskab – flere videnskaber? Status og fremtidsperspektiver. I: G.M. Mirdal & I.M. Bryderup (red.). *Aspekter af psykologisk forskning i Danmark*. København: Statens Humanistiske Forskningsråd, s. 14-32.
- KATZENELSON, B. (2001). Antropologisk psykologi som psykologiens fundament og samlende greb. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi* (nu: *Journal of Anthropological Psychology*), nr. 9, s. 42-79.
- KATZENELSON, B. (2005). Psykologisk Institut. I: I. Christensen (red.). *Aarhus Universitet 1978-2003*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, s. 225-231.
- KRØJGAARD, P. (2005). Spædbarnsforskningens relevans for almenpsykologien. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi* (nu: *Journal of Anthropological Psychology*), nr. 15, pp. 6-51.
- KRØJGAARD, P. (2007). Comparing infants' use of featural and spatiotemporal information in an object individuation task using a new event-monitoring design. *Developmental Science*, 10(6), 892-909.
- KRØJGAARD, P. (2009). The human ability to single out and track specific objects through space and time: Origin and application. In: H. Høgh-Olesen, J. Tønnesvang, P. Bertelsen (eds.) *Human Characteristics. Evolutionary perspectives on human mind and kind*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishers, pp. 89-116.
- KØPPE, S. (1983). *Psykologiens udvikling og formidling i Danmark i perioden 1850-1980*. København: G. E. C. Gads Forlag.
- LEONTJEV, A.N. (1977). *Problemer i det psykiskes udvikling I-III*. København: Rhodos. (Oversat fra den tyske udgave. Russisk original 1959).
- LEONTJEV, A.N. (1983). *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. København/Moskva: Sputnik/Progress. (Oversat fra russisk original 1977).
- MAMMEN, J. (1968a). Uklarheder i fænomenologien. *Dansk Psykolognyt*, 15. febr. 1968, årg. 22 nr. 4, s. 50-51. Optrykt i: M. Brun (red.). *Fænomenologi til debat*. Danmarks Lærerhøjskole og Københavns Universitet, 1975.
- MAMMEN, J. (1968b). Det er emnelærens metodik, som kritiseres. *Dansk Psykolognyt*, 15. maj 1968, årg. 22 nr. 10, s. 171-172. Optrykt i: M. Brun (red.): *Fænomenologi til debat*. Danmarks Lærerhøjskole og Københavns Universitet, 1975.
- MAMMEN, J. (1969). Tidslige faktorer i perception. En eksperimentel undersøgelse over perception af punktuelle begivenheder i et kontinuert rum-tidsligt forløb. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet. Eksperimentalopgave til magisterkonferens.

- MAMMEN, J. (1986). Om matematik og psykologi. Eller noter om matematik, intuition og virkeligheden (bl.a. hundestejler). I: I. D. Petersen & A. F. Petersen (red.). *Delhed og helhed. Teoretiske og metodiske studier over komplicerede psykobiologiske fænomener*. København: Forlaget Politiske Studier, s. 25-37.
- MAMMEN, J. (1993). The elements of psychology. I: N. Engelsted, M. Hedegaard, B. Karpatschof & A. Mortensen (eds.): *The societal subject*. Århus: Aarhus University Press, p. 29-44.
- MAMMEN, J. (1996). *Den menneskelige sans. Et essay om psykologiens genstandsområde*. 3. udg. København: Dansk psykologisk Forlag (1. udg. 1983, 2. udg. 1989).
- MAMMEN, J. (1997). Menneskebilleder i psykologien – og en diskussion med teologien. I: P. Bertelsen, L. Hem & J. Mammen (red.). *Erkendelse, stræben, følelse. Ti bidrag til almenpsykologien*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, s. 103-119.
- MAMMEN, J. (2000). Om ånd og natur i psykologien eller om Descartes' problem. I: H. Høgh-Olesen (red.). *Ånd og natur. Ti almenpsykologiske essays ad modum Katzenelson*. København: Dansk psykologisk Forlag, s. 175-200.
- MAMMEN, J., ENGELSTED, N. m.fl. (2000). Psykens topologi. Det matematiske grundlag for teorien om sans- og udvalgs-kategorier. Breve til Selskabet for Teoretisk Psykologi. *Psykologisk Skriftserie, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, Vol. 25, No. 1*.
- MAMMEN, J. (2002). Mapping the subject: The renewal of scientific psychology. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi* (nu: *Journal of Anthropological Psychology*), nr. 11, pp. 77-89.
- MAMMEN, J. (in press). Udvikling af faget Psykologi og dets rammer. Fra fænomenologi til pluralisme. Fra Helge Larsen til Helge Sander. Foredrag ved Psykologisk Instituts 40-års jubilæum den 5. september 2008.
- MOGENSEN, J. (1994). En verden uden konstans: Strukturer i den skizofrene erkendelse. I: J. Mammen & M. Hedegaard (red.). *Virksomhedsteori i udvikling. Psykologisk Skriftserie, PIAU, Vol. 19, No. 1*, s. 69-84.
- MOTT, L. (1992). *Systemudvikling – den menneskelige dimension*. Handelshøjskolen i København. Det Økonomiske Fakultet. Samfundslitteratur. Ph.d.-serie 3.92.
- MOUSTGAARD, I.K. (1987). Dansk eksperimentalsykologi og dens pionerer. I: I.K. Moustgaard, J.M. Pedersen & K.H. Teigen (red.): *Seculum primum – glimt fra 100 års psykologi i Norden*. København: Dansk psykologisk Forlag, s. 9-18.
- MOUSTGAARD, I.K. & PETERSEN, A.F. (red.) (1986). *Udviklingslinier i dansk psykologi fra Alfred Lehmann til i dag*. København: Gyldendal.
- NILSSON, I. (1989). History of psychology in Nordic countries. *Cheiron Newsletter*, spring 1989, pp. 4-17.
- POULSEN, H. (1978). Psykologisk Institut, 1968-78. I: G. Albeck (red.): *Aarhus Universitet, 1928-78*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- REVENTLOW, I. (1970). *Studier af komplicerede psykobiologiske fænomener*. København: Munksgaard.
- ROBINSON, D.N. (2002). Inventing the subject. The renewal of »psychological« psychology. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi* (nu: *Journal of Anthropological Psychology*), No. 11, pp. 6-26.
- SAUGSTAD, P. (1987). Hvorfor udviklet psykologien seg forskjellig i Danmark, Finland, Norge og Sverige. I: I.K. Moustgaard, J.M. Pedersen & K.H. Teigen (red.): *Seculum primum – glimt fra 100 års psykologi i Norden*. København: Dansk psykologisk Forlag, s. 105-112.
- SCHULTZ, E. (1998). *Frihed og bånd i menneskelivet*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- TINBERGEN, N. (1951). *The study of instinct*. Oxford: Oxford University Press.

- TRANEKJÆR RASMUSSEN, E. (1955). Virkelighed og beskrivelse. I: *Nordisk Sommeruniversitet, 1954*. København: Munksgaard, s. 11-57. Optrykt i: *Psykologiske tekster, Bd. 6*. København: Akademisk Forlag, 1967, s. 14-60.
- TRANEKJÆR RASMUSSEN, E. (1956). *Bevidsthedsliv og erkendelse. Nogle psykologisk-erkendelsesteoretiske betragtninger*. København: Munksgaard.
- TØNNESVANG (TØNNES HANSEN), J. (2001). *Selvet som rettethed – en teori om noget af det, der driver og former menneskeliv*. Århus: Klim.
- TØNNESVANG, J. (2003). Personbårne betydningsdimensioner. I: A. Abouafia, H. Hybschmann Hansen, T. Hansen & J. Bang (red.) *Virksomhed, betydning og mening*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag, s. 211-226.
- XU, F. & CAREY, S. (1996). Infants' metaphysics: The case of numerical identity. *Cognitive Psychology*, 30, 111-153.